

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 339.56(497.1)+339.5

Ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama u razvoju

Vlatko Mileta

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Ekonomske odnose Jugoslavije sa svijetom obilježavaju slijedeći momenti: negativna trgovinska i platna bilanca i velika zaduženost prema inozemstvu; suradnja s više od stotinjak zemalja u svijetu, pri čemu zastupljenost pojedinih grupa zemalja nije izbalansirana; nedovoljna specijalizacija vanjskotrgovinskog prometa pojedinih vrsta roba bez osmišljene suradnje i dugoročnih odnosa. Ove tri osnovne karakteristike ekonomskih odnosa sa svijetom opći su kontekst analize ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju.

Na ekonomske odnose sa zemljama u razvoju, potaknute mjerama savezne vlade iz 1973. negativno je utjecala ekonomska kriza u koju je zapala jugoslavenska privreda. Razmjena sa zemljama u razvoju uglavnom se odvija u klasičnim oblicima međunarodne trgovine, pretežno na osnovi kupoprodajnih ugovora. U strukturi jugoslavenskog izvoza dominiraju industrijski proizvodi, a u uvozu dominira nafta. Viši oblici ekonomske suradnje temeljeni na dugoročnim razvojnim programima nedovoljno su iskorišteni. Stanje privreda zemalja u razvoju, jugoslavenske ekonomske teškoće i opća situacija međunarodnih ekonomskih odnosa, stavljaju jugoslavensku ekonomsku suradnju sa zemljama u razvoju pred nove teškoće.

Odnosi neke zemlje s drugim zemljama u svijetu na području ekonomije podložni su djelovanju različitih objektivnih i subjektivnih činilaca. U konkretnim jugoslavenskim prilikama društveno-ekonomski razvoj na osnovama socijalističkog samoupravljanja i politika nesvrstavanja imaju dominantno mjesto. Budući da se oba ova činioca očituju u različitim pravcima, njihovo je proučavanje od presudnog značenja za razumijevanje sveukupne politike koju Jugoslavija provodi u međunarodnom prostoru.

U skladu s politikom nesvrstavanja, Jugoslavija nastoji održavati ekonomske odnose s različitim zemljama i ekonomskim grupacijama, bez obzira na razlike u društvenim i privrednim sistemima među njima. U tom smislu Jugoslavija ima ugovorene odnose s mnogim zemljama u svijetu, posebno s Evropskom ekonomskom zajednicom, Evropskim udruženjem i Savjetom za uzajamnu ekonomsku pomoć. Isto tako ona surađuje s mnogim zemljama u razvoju, popularno nazivanim zemljama »trećeg svijeta«.

Izdvajanje jednog segmenta ekonomskih odnosa neke zemlje sa svijetom uvijek prijeti opasnošću da se izgubi pregled nad cjelinom i određenim zastranjivanjem koje može biti izvan objektivne istine. Zato je prije nego se izlože bitni momenti ekonomskih odnosa Jugoslavije sa zemljama u razvoju potrebno dati nekoliko uvodnih napomena.

Prvo, udio vanjskotrgovinske razmjene u društvenom proizvodu Jugoslavije relativno je zadovoljavajući — u posljednjem desetljeću on iznosi oko 37 posto. Međutim, velik je raskorak između izvoza i uvoza, tako da se izvoz kreće u visini 13 posto, dok uvoz u skladu s mjerama tekuće ekonomske politike fluktuirala između 18 i 31 posto. Jugoslavenski uvoz, dakle, izuzetno je nepokriven izvozom, pokrivenost uvoza izvozom manja je od 60 posto. Štoviše, u dvadesetogodišnjem razdoblju raskorak između uvoza i izvoza sve je veći na štetu izvoza, a nekih je godina ukupni izvoz iznosio manje od 50 posto ukupnog uvoza.

Takav se je odnos između izvoza i uvoza morao odraziti i na trgovinsku bilancu, koja je već duže vrijeme negativna, a rijetke su godine u kojima i platna bilanca nije bila negativna. Otuda sve veća zaduženost Jugoslavije prema inozemstvu koja je 1983. godine iznosila 20 milijardi i 577 milijuna dolara.¹

Drugo, jugoslavenska ekonomska suradnja sa svijetom izuzetno je disperzivna. Na području ekonomije Jugoslavija surađuje s više od stotinjak zemalja u svijetu, ali zastupljenost pojedinih grupa zemalja nije izbalansirana. Najveći dio robne razmjene i drugih ekonomskih odnosa Jugoslavija ima s razvijenim kapitalističkim privredama i privredama istočnoevropskih zemalja državnog socijalizma, a manji dio njenih ekonomskih odnosa otpada na privrede »trećeg svijeta«.

U 1983. godini privede kapitalističkih zemalja sudjeluju u jugoslavenskom izvozu s 33,3 posto, odnosno u uvozu sa 46 posto. Socijalističke države članice SEV-a prisutne su u izvozu sa 45,9 posto, odnosno u uvozu s 36,3 posto. Iste godine zemlje u razvoju sudjeluju u izvozu s 19,9 posto, odnosno u uvozu sa 16,8 posto; općenito se može reći da su rijetke godine kad je opseg vanjskotrgovinske razmjene sa zemljama »trećeg svijeta« prelazio 20 posto jugoslavenskog vanjskotrgovinskog prometa.

Ove tvrdnje o vanjskotrgovinskom prometu Jugoslavije mogu se provjeriti iz podataka slijedeće tabele:

JUGOSLAVENSKI IZVOZ I UVOZ PO GRUPAMA ZEMALJA

(u postocima)

	I Z V O Z					U V O Z				
	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Razvijene										
kap. privr.	43.9	37.3	27.6	25.9	33.3	60.8	52.8	49.3	48.9	46.1
— EEZ	30.6	26.4	18.9	18.4	23.7	41.3	34.6	31.3	31.7	30.6
— EFTA	5.7	4.7	3.6	3.3	4.7	9.0	8.1	7.5	7.2	7.1
Soc. drž.	40.4	46.2	51.1	52.8	46.7	25.4	30.1	33.6	36.3	36.9
— SEV	39.1	44.2	52.3	51.4	45.9	24.6	29.2	32.8	35.5	36.3
Z U R	15.5	16.6	19.2	21.2	19.9	13.7	17.0	16.9	14.7	16.8

Izračunato prema Statističkom godišnjaku Jugoslavije za 1984, str. 313.

I treće, sa stajališta vanjskotrgovinskog prometa pojedinih vrsta roba treba imati u vidu njihovu relativno slabu koncentraciju, što govori o nedovoljnoj specijalizaciji za potrebe međunarodnog tržišta, odnosno o niskoserijskoj proizvodnji i odnosima koji su više posljedica »slučajne trgovine«, a manje osmišljene suradnje i dugoročnih odnosa. Jugoslavija, naime, nudi svijetu 165 proizvoda, a indeks koncentracije izvoznih roba je samo 0,073.²

Iznesene opaske situiraju suradnju sa zemljama u razvoju u opći kontekst ekonomskih odnosa Jugoslavije sa svijetom, pa daljnje izlaganje treba promatrati u sklopu parametara koje smo ovdje izložili.

Iz podataka koje smo ovdje dali može se uočiti da ekonomske transakcije Jugoslavije sa zemljama u razvoju zahvaćaju manje od četvrtine ukupnih transakcija sa svijetom, što u vrijednosti za 1983. godinu iznosi manje od dvije milijarde dolara na strani jugoslavenskog izvoza (od ukupnog izvoza u vrijednosti 9 milijardi i 914 milijuna dolara), odnosno nešto više od dvije milijarde dolara na strani uvoza (od ukupnog uvoza u vrijednosti 12 milijardi i 154 milijuna dolara), što znači da u ukupnom vanjskotrgovinskom prometu Jugoslavije zemlje u razvoju sudjeluju s oko četiri milijarde dolara. To je znatno ispod očekivanog i može se ustvrditi da je ovdje očit raskorak između proklamacija i realnih procesa, a razlozi su tome višestruki.

U osnovnim obrisima suradnja Jugoslavije sa zemljama u razvoju na području ekonomije može se pratiti kroz tri vremenski relativno zaokružene cjeeline. U prvoj etapi, koja traje do 1973. godine, ekonomska suradnja Jugoslavije sa zemljama u razvoju karakterizirana je robnom i regionalnom disperzijom, usponima i padovima, oscilacijama u dinamici i nerijetko marginalizacijom zemalja u razvoju u sveukupnim odnosima s inozemstvom.

Razdoblje koje slijedi nakon toga obilježeno je početnim mjerama poticanja i unapređivanja ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju. Ovo je inicirano Rezolucijom jugoslavenske Savezne skupštine o unapređenju ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju (17. V 1973), odnosno Programom mjera za unapređenje ekonomske suradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju, koji je prihvatila Savezna vlada (28.III 1973).³

Treća etapa u razvoju ekonomskih odnosa Jugoslavije sa zemljama u razvoju novijeg je datuma i poklapa se s razdobljem ekonomske krize u koju je zapala jugoslavenska privreda i odnosi se, prema tome, na posljednjih pet godina.

Na intenziviranje ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju do koje je došlo u drugoj etapi utjecalo je više momenata. Nedvojbeno, dva su bitna. Na jednoj strani to je vrijeme »naftnog šoka« i drugih poremećaja u koje je zašla svjetska privreda (raspad bretonvudskog monetarnog sistema, intenzivna regionalizacija međunarodnog ekonomskog prostora i pojačane protekcionističke mjere kojima su pribjegle razvijene kapitalističke privrede), koji su potencirali probleme i u jugoslavenskoj privredi, prije svega zbog sve skupljih energenata za potrebe vlastitog privrednog razvoja. S druge strane, Ge-

2 Handbook of International Trade and Development Statistics, UNCTAD, New York 1983, str. 254.

3 Opširnije o tome vidi u M. Polić, *Neke tendencije i karakteristike vanjskotrgovinske razmjene SRH i SFRJ sa zemljama u razvoju*, Institut za zemlje u razvoju, Zagreb 1981.

neralna skupština UN, na liniji razrješavanja nagomilanih svjetskih problema, prihvatila je Deklaraciju o novom međunarodnom ekonomskom poretku, Program akcije i Povelju o ekonomskim pravima i dužnostima država, kao što su i same zemlje u razvoju u novonastaloj situaciji tražile odgovore na aktualna privredna pitanja i jače se otvorile za realizaciju koncepcije »oslanjanja na vlastite snage«, čija su uporišta u Deklaraciji i Programu akcije iz Manile.⁴

Suočeni s unutrašnjim privrednim problemima, zatim s poremećajima u međunarodnoj ekonomiji i rukovođenja preuzetim obavezama u okviru pokreta nesvrstavanja, odnosno Grupe 77, jugoslavenski su privredni i politički organi nastojali otvoriti dodatne mogućnosti za veće plasmane jugoslavenskih roba na tržišta »trećeg svijeta«. U tom se pogledu može reći da su Rezolucija o unapređenju ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju i Program mjera za unapređenje ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju potakle ekonomsku suradnju sa zemljama u razvoju i opseg vanjskotrgovinske razmjene Jugoslavije sa zemljama u razvoju rastao je znatno brže nego s drugim grupacijama u svijetu. U periodu o kojem govorimo razmjena Jugoslavije sa zemljama u razvoju povećana je za deset puta, dok je ukupno povećanje s drugim područjima u svijetu bilo veće za pet puta. To su, naravno, kretanja u tekućim cijenama; općeniti rast je znatno smireniji kad se on iskazuje u stalnim cijenama, ali su relacije iste.

Valja, međutim, spomenuti da se u ovoj etapi razmjena sa zemljama u razvoju uglavnom obavlja putem klasičnih oblika međunarodne trgovine, pretežno su to kupoprodajni odnosi, dok su viši oblici ekonomske suradnje, kao što je proizvodna kooperacija, investiciona izgradnja, zajednička proizvodnja i međusobni kreditni odnosi, nedovoljno zastupljeni. Može se čak reći da unutrašnji pravni propisi kojima se regulirala aktivnost jugoslavenskih proizvodnih subjekata u međunarodnom prostoru nisu išli na ruku razvoju viših oblika ekonomske suradnje i dugo je vremena trebalo da se otvori mogućnost dugoročnih ugovora i normira promet jugoslavenskih i mješovitih poduzeća u zemljama u razvoju.

Početak treće razvojne etape odnosi su znatno izmijenjeni, ali su isto-vremeno nastupile nove okolnosti. Slika jugoslavenske privrede u toj je etapi dobila nove, posve drukčije obrise. Ono što je objektivno bilo moguće učiniti prije, sada je zaustavljeno, izvori kapitala su presušili; pritisnuta velikim kreditnim obavezama, Jugoslavija je mijenjala parametre, a u pogledu ekonomske suradnje sa zemljama u razvoju došlo je do grupiranja i aktivnosti koje su se prije teško mogle provesti.

I danas su u strukturi vanjskotrgovinskih odnosa Jugoslavije sa zemljama u razvoju najprisutniji poslovi vezani uz razmjenu roba, ali ima i novih pojava, koje će u narednom periodu vjerojatno doživjeti veću ekspanziju. Nakon razmjene roba slijede poslovi na izvođenju različitih investicijskih radova, zatim odnosi u poljoprivredi i drugim sferama, uključujući suradnju u području prometa, financija i bankarstva, na području znanosti i tehnike, kao što su određeni odnosi vezani uz ekonomsku pomoć koju Jugoslavija pruža zemljama u razvoju.

4 Ideja o »kolektivnom samoosiguranju«, da je tako nazovemo, već je duže vremena prisutna u dokumentima nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju Grupe 77. Konkretnan izraz našla je u spomenutim i drugim dokumentima, naročito u Programu iz Caracasa (1981) te u Deklaraciji i Programu akcije iz Manile (1976).

Robna razmjena Jugoslavije sa zemljama u razvoju, premda prelazi četiri milijarde dolara, objektivno je ispod stvarnih mogućnosti i potreba. Najjaču dinamiku imala je u 1980. i 1981. godini, a nakon toga bilježi određeno smirivanje i stagnaciju. To posebno vrijedi za jugoslavenski uvoz iz zemalja u razvoju. Smanjen je uvoz sirove nafte, fosfata, kave i drugih tradicionalnih izvoznih proizvoda zemalja u razvoju. Uočljiva je, međutim, tendencija većeg smanjivanja uvoza iz zemalja u razvoju nego iz razvijenih zemalja, što je nedvojbeno posljedica visoke reprovizivnosti jugoslavenske privrede o uvozu iz razvijenih država. Prema proračunima, stopa uvozne zavisnosti jugoslavenske privrede prelazi 20 posto.⁵

Općenito govoreći, u strukturi jugoslavenskog izvoza u zemlje u razvoju dominiraju industrijski proizvodi, dok je uvoz najvećim dijelom vezan za sirovine i hranu. Na izvoznoj strani prevladavaju strojevi i transportna sredstva, brodovi, proizvodi metaloprerađivačke, kemijske i elektroindustrije, što čini više od 50 posto izvoza, dok kod uvoza iz zemalja u razvoju sirovine sudjeluju s više od 80 posto.

U uvozu roba iz zemalja u razvoju dominira nafta: još 1979. godine Jugoslavija je iz zemalja u razvoju uvozila više od 7 milijuna tona sirove nafte, a sada je taj uvoz stabiliziran na oko 4 milijuna tona. S obzirom na ove količine, lako je zaključiti da od zemalja u razvoju dominirajuće mjesto imaju arapske zemlje: 1972. godine arapske su zemlje u našem izvozu sudjelovale s oko 30 posto, dok deset godina kasnije sudjeluju s više od 70 posto. To se uočljivo odražava i na postotku uvoza iz zemalja u razvoju: u 1972. godini arapske su zemlje sudjelovale s 24 posto u jugoslavenskom uvozu iz zemalja u razvoju, da bi sada njihova prisutnost bila oko 60 posto. Posljedica tih kretanja je pad robne razmjene s drugim zemljama u razvoju, posebno s latinsko-američkim zemljama, s kojima je robna razmjena danas manja od 10 posto ukupne jugoslavenske razmjene sa zemljama u razvoju.

Šira analiza ekonomskih odnosa Jugoslavije sa zemljama u razvoju također pokazuje značajne oscilacije. To nas upućuje na zaključak da, i pored činjenice što Jugoslavija održava ekonomske odnose s golemim brojem zemalja u razvoju, s mnogima od njih nema dugoročnih veza. Obrnuto, s onim zemljama u razvoju s kojima su razvijeni i drugi oblici ekonomskih odnosa izvan čiste robne razmjene takvih oscilacija nema, što je slučaj s nekim zemljama u razvoju arapskog svijeta.

Zanimljivo je spomenuti da Jugoslavija izvan načelnih dogovora u okviru pokreta nesvrstavanja i Grupe 77, koje je članica, nema multilateralnih sporazuma o međusobnim ekonomskim odnosima. Doduše, u 1968. godini bili su zaključeni takvi multilateralni sporazumi o carinskim olakšicama u međusobnoj trgovini s Indijom i Egiptom, ali to do danas nije dalo očekivane rezultate i nije preraslo okvire dotadašnje robne razmjene.

Iza robne razmjene, po opsegu i značenju dolazi suradnja na području projektiranja, izgradnje i montaže kompletnih objekata. Gledano po vrijednosti, ovi su odnosi posljednjih godina povećani više nego desetostruko i općenito su rasli brže od drugih transakcija. Međutim, u ovoj grupi poslova sa zemljama u razvoju još uvijek dominiraju građevinski radovi, vrijednost op-

5 Usp., M. Babić, *Analiza strukture uvozne zavisnosti jugoslavenske privrede, u Problemi privrednog razvoja i privrednog sistema Jugoslavije*, Zagreb 1982, str.

reme u ukupnim investicijskim aktivnostima prilično je niska i ne prelazi 12 posto ukupno ugovorene vrijednosti. Isto tako, treba naglasiti da se više od 50 posto investicijskih radova u zemljama u razvoju odnosi na radove u visokogradnji; niskogradnja je prisutna s 36 posto, hidrogradnja s 11 posto, dok su projektantsko-inženjerske usluge prisutne samo 1 posto.

Na području investicijske suradnje sa zemljama u razvoju opet znatno prevladavaju arapske zemlje: udio ovih zemalja u vrijednosti ukupno izvedenih radova prelazi 70 posto, dok je ostatak raspodijeljen na afričke zemlje južno od Sahare, odnosno na neke države Latinske Amerike i Azije.

Posljednjih godina ukupno ugovorena vrijednost po ovoj osnovi prelazi sedam milijardi dolara i odnosi se na stanogradnju (Alžir), željezničke pruge (Nigerija), pomorske objekte (Kuvajt), arteške bunare i industrijske pogone (Libija), putove (Gabon) itd.

U području poljoprivrede Jugoslavija suraduje s više od četrdeset zemalja u razvoju, međutim su i tu poslovi koncentrirani uglavnom na deset država. Posebno dobri rezultati postignuti su kod transfera hibridnog kukuruza. Na području prometa nema složenijih oblika suradnje, osim što jugoslavenski brodovi pristaju u mnogim lukama zemalja u razvoju širom svijeta, kao što i jugoslavenske avio-kompanije obavljaju zračni promet uglavnom s arapskim zemljama.⁶

Kreditna suradnja Jugoslavije sa zemljama u razvoju determinirana je mnogim činiocima s negativnim predznacima, ali se i pored toga, koliko mogućnosti dopuštaju, nastoje osigurati financijska sredstva za kreditiranje izvoza u zemlje u razvoju. Kreditiranje ekonomskih transakcija Jugoslavije sa zemljama u razvoju vodi se preko Jugoslavenske banke za međunarodnu ekonomsku suradnju. Isto tako, Jugoslavija se zbog unutrašnjih potreba posljednjih godina okreće prema zemljama u razvoju s viškovima kapitala za kreditno-financijsku podršku jugoslavenskog stabilizacijskog programa.

Posebno zapaženi uspjesi postignuti su na području znanstveno-tehničke suradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju. Po toj osnovi uspostavljena je suradnja s više od četrdeset zemalja u razvoju. Ovaj oblik suradnje obuhvaća različite aspekte, dominiraju različiti oblici stručnog usavršavanja i obrazovanja kadrova iz zemalja u razvoju na jugoslavenskim znanstvenim institucijama i univerzitetima, odnosno slanje stručnjaka u zemlje u razvoju, gdje ovi stručnjaci pored redovnog rada obavljaju i edukativne funkcije.

U okviru mogućnosti Jugoslavija pruža i pravnu, materijalnu i financijsku pomoć zemljama u razvoju, odnosno njihovim različitim multilateralnim organizacijama. Ova se pomoć pruža preko Jugoslavenskog fonda solidarnosti s nesvrstanim zemljama u razvoju. Ovaj je fond osnovan 1975. godine i preko njega je do danas pružena ekonomska pomoć u visini većoj od 350 milijuna dolara. Na toj je liniji i jugoslavensko sudjelovanje u aktivnostima nekih multilateralnih financijskih institucija zemalja u razvoju, konkretno, s Interameričkom bankom za razvoj i s Afričkim fondom za razvoj.

Zbog teškoća u koje je zapala jugoslavenska privreda njezini odnosi sa zemljama u razvoju dobivaju nove dimenzije, među kojima dvije zaslužuju posebnu pažnju. Prva se odnosi na konsolidaciju jugoslavenskih potraživanja po osnovi kreditnih odnosa sa zemljama u razvoju, a druga na sve prisutnije

6 Izneseni podaci obrađeni su prema Jugoslavenskom pregledu br. 5 god. 1983.

kompenzacijske poslove i tripartitnu suradnju, po shemi Jugoslavija — zemlje u razvoju — razvijene zemlje, u različitim područjima, naročito u građevinarstvu.⁷

Specifične odnose sa zemljama u razvoju Jugoslavija ostvaruje i preko Grupe 77, koje je članica. Ovdje, međutim, aktivnost Jugoslavije unutar spomenute grupacije ostavljamo po strani, jer je to zasebna tema koja zaslužuje posebnu obradu.

Na kraju, s obzirom na opće stanje u kojem se nalaze privrede zemalja u razvoju, uključujući i jugoslavensku privredu, u odnosima između Jugoslavije i zemalja u razvoju realno je očekivati nove teškoće. Otvoreno je pitanje u kojem će stupnju svoja politička opredjeljenja u odnosima sa zemljama u razvoju Jugoslavija uspjeti pretočiti u konkretne ekonomske sadržaje — klasični su oblici već poprilično iscrpljeni — višeg stupnja ekonomske suradnje i koje su jugoslavenske financijske mogućnosti da nove oblike (recimo, proizvodnu kooperaciju) redovito prati.

Vlatko Mileta

THE ECONOMIC RELATIONS OF YUGOSLAVIA AND THE DEVELOPING COUNTRIES

Summary

The economic relations of Yugoslavia with the world are characterized by the following features: a negative trade and pay balance and a high foreign debt; cooperation with over one hundred countries not proportional with each group of countries; insufficient specialization of foreign commerce according to types of goods and a lack of cooperation planned on a long-term basis. These three characteristics provide a framework for a analysis of Yugoslav economic cooperation with developing countries.

The economic relationships with developing countries were given a stimulus through some measures introduced by the federal government in 1973, yet the crisis which the Yugoslav economy has been experiencing has been a negative influence. Exchange with developing countries takes place in the classical forms of international trade, primarily on the basis of contracts of sale. Yugoslav export includes primarily industrial products and the predominating import article is oil. There is too little cooperation based on long-term development programs. The economic situation of developing countries, the economic difficulties of Yugoslavia and the state of international economic relations in general are creating new problems for the Yugoslav economic cooperation with developing countries.